

סימן מז

תרו"מ בנבטים

ראשי פרקים

הצגת הבעיה

א. פנים חדשות באו לכאן

ב. שביעית בגידולי מים

ג. השרשה במים לעומת השרשה בקרקע

סיכום

* * *

הצגת הבעיה

דרך הכנת הנבטים היא כדלקמן: את הזרעים שמים בתוך מיכלים. במיכלים יש לחות גבוהה מאד, ואולי יש גם מים בתחתית. הזרעים נובטים וצומחים, ולאחר מספר ימים המוצר מוכן לשיווק. הנחת יסוד בדיון הזה — שהזרעים שמהם מכינים את הנבטים מתוקנים כדן. והשאלה היא: האם הנבטים האלה חייבים בתרומות ומעשרות?

א. פנים חדשות באו לכאן

העיר לי הרב יעקב אפשטיין שהוברר לו ע"י המומחים לכך שהנבטים הנאכלים הם הגרעין עצמו, אלא שבגלל נביטתו השתנתה צורתו. ולכאורה, לפי הנחה זו אין מקום כלל לשאלתנו, שאם הגרעין הוא מעושר גם הנבט היוצא ממנו פטור ממעשרות, שהרי אינו אלא כהבחלה או הבשלה של הגרעין עצמו. (ויש מקום לפי"ז לשאול לענין נבטים בפסח, האם יש לחוש בהם לאיסור חמץ, או לאיסור קטניות. כי לפי ההנחה הנ"ל שהנבטים אינם אלא שינוי צורה של הגרעין עצמו יחול עליהם איסור חמץ או איסור קטניות).

והביא ראיה לסברתו מירושלמי

מעשרות (פ"ה הל' א') "בצלים שהשרישו בקופה פטורים משביעית וממעשרות" (ועיין בי' הגר"א יו"ד ס"ס רצ"ד). וזה שהנבטים מונבטים ע"י מים אינו שונה מקופה. ולענ"ד יש להבדיל בין מים לבין קופה. מים דומים יותר לקרקע מאשר לקופה, שאינה אלא אויר. ולדוגמא, צמחי מים מובהקים, שבטבעם אינם גדלים אלא במים, יתכן שהזרע אותם על המים נחשב כזרע לכל דבר וכשהחלו להשריש יתחייבו בתרו"מ. (וכהא דכתיב "הוי הזרעים על כל מים"). ולכן יש להסתפק בגידולי מים שגדלים במים בצורה מלאכותית, בפרט כאשר מוסיפים למים חומרי מזון, האם דינם כמו קרקע, או שמא התורה דברה רק על היוצא השדה ולא על היוצא המימה. אך בצלים שהשרישו בקופה לא נזרעו כלל ועיקר. ולכן פטורים מתרו"מ. עוד יש להעיר מהסוגיא בנדרים (נ"ז ב') המחלוקת ברבו גידולין על העיקר בין זרעו כלה לבין אין זרעו כלה. ובצל אין זרעו כלה. ולכן כל עוד הבצל העיקרי קיים אנו רואים את הגידולין כמי שצמחו מן העיקר. אמנם שם הדיון לענין איסור ואילו אנו דנים לענין חיוב מעשרות. ויתכן שלענין חיוב מעשרות, ואפילו כשהעיקר קיים עדיין, מכיון שהשרישו, הגידולין חייבים במעשר. ובפרט

כאשר השחירו (דהיינו, צבע העלין ירוק כהה, דבר המוכיח שהם ניזונים גם מן הקרקע ולא רק מן העיקר).

נמצא איפוא, שכל זריעה עוברת תהליך של שינוי הגרעין ולא מצינו שאמרו סברה זו שהגידולין הם גדולי הגרעין עצמו לענין חיוב תרו"מ. אלא ההשרשה קובעת אע"פ שהגרעין עדיין קיים. ולכן נראה שאין לראות תהליך זה של נביטה כהבשלה או כהבחלה, אלא כצימוח, דהיינו זריעה, וכשצורת הגרעין משתנית יתכן גם שבשאלות איסור והיתר (כגון חמץ וקטניות שהזכרנו) נאמר שהגרעין כבר כלה ופנים חדשות באו לכאן, אך לענין חיוב תרו"מ נראה פשוט ששנוי צורתו של הגרעין, הוצאת שרשים ונבטים תוך כדי תהליך צימוח, שם זריעה חל עליו, וכל השאלה היא רק אם יש זריעה במים או באויר.

ב. שביעית בגידולי מים

השאלה היא: האם גידולי מים טעונים הפרשת תרו"מ? בשו"ת נחפה בכסף (ח"א י"ד סי' ה') האריך בענין השרשה במים בשביעית. לאורך כל התשובה פשוט לו כביעתא בכותחא שהשרשה במים אינה כהשרשה בקרקע לכל המצוות התלויות בארץ: שביעית, תרו"מ וכלאים. וכל דיונו הוא באשר לעפר שהושם במים (כנראה, כדי להוסיף מזון למים כדי שההשרשה תעלה יפה). ומסקנתו לאסור היא רק בגלל העפר שבמים, שלא מצינו חילוק בין רב למעט; ולכן גזירת עציץ שאינו נקוב חלה גם על

כמות קטנה של עפר.

הקושיא העיקרית לשיטתו היא מדברי הרמב"ם בהל' שבת (פ"ח ה"ב): "השורה חייטין ושעורין וכיוצא בהן במים — הרי זה תולדת זורע, וחייב בכל שהוא". וכך נפסק בשו"ע (או"ח סי' של"ו סעי' י"א). ולפי זה בשביעית הדבר היה צריך להיות אסור מדרבנן, כמו יתר התולדות¹. והנחפה בכסף חילק בין שבת לשביעית. בשבת, האיסור הוא בין במלאכת קרקע ובין שאינה מלאכת קרקע. משא"כ בשביעית, שלא אסרה התורה אלא מלאכת קרקע, שנאמר: "ושבתה הארץ שבת לה".

והנחפה בכסף תמה על הרמב"ם שפסק בשבת שחייב. אמנם המ"מ והכס"מ ציינו שמקורו בזבחים (צ"ד ע"ב). אך שם, הרי מבואר להיפך! והנחפה בכסף שיער שחסרות מלים בכס"מ, וצריך לומר שמהסוגיא שם מוכח איפכא. ואכן ברמב"ם מהדורת פרנקל העירו שבנוסחאות קדמוניות אין מלים אלו במ"מ. ועיין יד אהרן (על הרמב"ם) שלמד זאת משביעית, שבירושלמי (שביעית פ"ג ה"ד) נאמר, ששורין זרעים בשביעית כדי לזרוען במוצאי שביעית. וכן פסק הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"א ה"ו). ומשמע שבשבת אסור. כי אם גם בשבת מותר, מה החידוש שבשביעית מותר? מיהו אין מכאן להוכיח אלא שבשבת הדבר אסור מדרבנן, ובשביעית מותר לכתחילה. אך הרמב"ם פסק שבשבת חייב. וזאת מנא ליה? עכ"פ, שריית זרעים בשביעית במים

1. וצ"ע לענין חיוב תרו"מ, אם חייבו רבנן בתולדות זריעה. כי לא מצינו איסור תולדות מדרבנן בתרו"מ כמו בשביעית, וצ"ע.

פקעת או בצל במים הנמצאים בכלי זכוכית ויש בפי הכלי אדמה. והגרצ"פ פרנק סבר שהסיבה העיקרית לאיסור היא המים ולא העפר. אך כנראה שלא היתה בפני הגרצ"פ תשובתו של הנחפה בכסף (ח"א יו"ד סי' ה') במקורה, שהיא עוסקת באותו מקרה בדיוק של שדה הארץ; והנחפה בכסף אומר במפורש שזריעה על המים אינה זריעה כלל, ורק בגלל העפר שבמים יש מקום לאסור את הזריעה. וכן משמע מדברי שדה הארץ עצמו, שהזכיר את העפר שבפי הכלי, משמע שהאיסור הוא בגלל העפר ולא בגלל המים. וכן היא דעת הגר"ב זילבר ("הלכות שביעית" סי' א' סעי' ו' בבה"ל) בשם החזו"א, שאין איסור לזרוע במים בשביעית אלא כאשר יש בהם עפר או חומרים מיסוד העפר. ובסוף הספר (ח"ב עמ' ק"פ) כתב בשם החזו"א שדשן כימי מיסוד העפר הוא; ולכן אם מערבים במים דשן כימי, אסור לזרוע בהם. ומאחר שלא זכינו לדברי החזו"א בכתב בנושא זה, קשה לעמוד היטב על דעתו. ומסברה נראה לחלק בין עפר ממש הנמצא במים לבין דשן כימי הנמס במים. כי ברגע שהדשן נמס במים, אין כאן כל עפר בעין, ואין זו זריעה כלל. כי רק בעפר יש דין זריעה ולא במים. כך נראה לענ"ד עפ"י הנחפה בכסף. עוד יש לעיין בתוספתא (מעשרות פ"ג ה"ח), שם נאמר: "המטליא (השריה של זרעים ממינים שונים במים ביחד) — לא נהגו בה חכמים היתה, לא למעשרות ולא לשביעית". ומכאן שהשרשה במים אסורה. ועי' בתשובת הגרי"א"ה הרצוג (תשובות וכתבים, מצוות התלויות בארץ עמ' רצ"ו) שרצה לחדש שדברי התוספתא הם מידת חסידות ולא מעיקר הדין. וכדמות ראייה לדבריו אפשר להביא מזה שה"מטליא" עשויה מזרעי כרפס, פשתן ותלתן שנשרו ביחד. וכיצד לא אסרו משום

מותרת לכתחילה, גם לדעת הרמב"ם. וא"כ הוא הדין לענין תרו"מ, יש לומר שלדעת הרמב"ם אין חיוב כלל על תרו"מ בגידולי מים. אלא שהרמב"ם כתב (שם): "ושורין את הזרעים בשביעית כדי לזרוען במוצאי שביעית". וא"כ היה מקום לומר שכל היתרו של הרמב"ם הוא רק על-מנת לזרוע במוצאי שביעית; אך אם מתכוון להשאירם במים במשך כל שנת השביעית, הרי זו זריעה אסורה. אולם הסברה נראית הפוכה; שהרי אדרבה, רק אם סופו לזרוע את הזרעים זריעה רגילה, היה מקום לאסור את השרייה במים. אך אם כל תהליך הזריעה יהיה במים אין כאן זריעה כלל. ואכן זו כנראה דעת הראב"ד (השגה שם), החולק על הרמב"ם וגורס "משירין" ולא "שורין". ולדעתו כנראה אסור לשרות זרעים במים בשביעית (אם כי אין הכרח לומר כן). וכתב הגר"ב זילבר (הלכות שביעית, סי' א' סעי' ו' בבה"ל) שהראב"ד לא אוסר שרייה במים בשביעית אלא כאשר היא מיועדת לזריעה רגילה במוצאי שביעית; אך אם שורה במים למשך כל השנה — יתכן שזריעה כזו תהיה מותרת. ועיין חזו"א (שביעית סי' כ' ס"ק כ"ה) שכתב שכוונתו של הזורע אינה מועילה כלל. וא"כ אין נפק"מ בין שורה על-מנת לזרוע במקום אחר לבין זרוע באותו מקום, ואם זריעה במים אינה זריעה, היא מותרת בכל אופן. הגרצ"פ פרנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' ל"א אות ו'; כרם ציון השלם, הר צבי סי' י"א; הר צבי או"ח ח"א סי' ר"ח אות א') דן בגידולי מים, והוא אוסר אותם בשביעית כדין עציץ שאינו נקוב. והוסיף שאם הזריעה נעשית בבריכות מים בקרקע, דינה כזריעה רגילה בקרקע עצמה, והיא אסורה בשביעית מהתורה. ועיקר הסתמכותו היא על שו"ת שדה הארץ (ח"ג יו"ד סי' כ"ח), שאסר להניח

כזרועין (עי' רש"י שם נ"ו ע"ב ד"ה בטלינהו אגבי קרקע). וא"כ משמע שאם השתרשו, אפילו בכדא — הרי הם נחשבים כזרועים. מיהו אין הדבר מוכרח. אמנם הגמ' נקטה לשון זו "כמאן דשדיין בכדא דמי" אך זהו רק כאשר הזרעים נמצאים בקרקע לפני השרשה, ואם נניח שלא בטלן, הרי הם כאילו שדיין בכדא. וממילא, כשהשרישו, הם חלק מהקרקע ואינם כמאן דשדיין בכדא. אך אם הם נמצאים בכד ממש, מה הועילה ההשרשה? השרשה בכד לא שמה השרשה. כי השרשה, פירושה שהשורשים מחוברים לחומר כלשהו ויונקים ממנו את כוח הצמיחה. אך באויר הכד אין שום חומר, ולא תיתכן שם שום השרשה. מיהו במים יתכן שיש השרשה. וגם כשאינו מבטל את הזרעים במים, כגון שהוא מתכוון לאוכלן כעבור זמן קצר, מ"מ השרשה היא המבטלת את הזרעים במים. וצ"ע.

סיכום

לדעת הנחפה בכסף ושדה הארץ, אין השרשה במים, אלא בקרקע; וכן הכריע החזו"א. לדעת הגרצ"פ פרנק יש גם השרשה במים. ואם המדובר בעציץ שאינו נקוב, הרי האיסור הוא לכל היותר מדרבנן (רמב"ם תרומות פ"ה הט"ו). וא"כ אף אם נצרף את סברת הגרצ"פ פרנק לספק, הרי זהו ספיקא דרבנן, ולקולא. למעשה נראה שאין צורך להפריש תרו"מ מנבטים; והרוצה להחמיר — יפריש² ללא ברכה.

כלאי זרעים? אלא ע"כ אין איסור כלאים במים אפילו מדרבנן. ויתכן שהמדובר בדיעבד, והדיון בשביעית הוא לענין קדושת פירות שביעית.

ג. השרשה במים לעומת השרשה בקרקע

וראיתי להגר"מ בלייכר ("משכיל אל דוד", סי' י"ב) שדן בארוכה בענין נבט חיטה וציין (הע' 1) לרש"י (שבת נ"א ע"א ד"ה ולא משום מעשר), שכתב: "דנימא בטלה לה אגב קרקע. והרי הוא כלוקטה מתחילה, ויהא צריך לעשר על כל הנוסף". משמע מדבריו שהזרע דבר שהופרשו ממנו תרו"מ, חייב להפריש מחדש רק לאחר שהזרעים בטלו לקרקע והרי הוא כלוקט אותם מתחילה; אך כאשר לא בטלו לקרקע, לא חל עליהם חיוב טבל. וצ"ע אם רק בקרקע הוי ביטול ולא במים. ואת"ל שגם במים יש ביטול, צ"ע אם בנד"ד הוי ביטול. והנה סברה זו, שהזרעים בטלים לקרקע — מצינו לא רק לענין טבל אלא גם לענין חדש, אונאה, שבועה וטומאה. וכך נאמר במסכת ב"מ (נ"ו ע"ב-נ"ז ע"א): "בעי רבא: חזיטין זורעין בקרקע — מהו, יש להם אונאה או אין להם אונאה? כמאן דשדיא בכדא דמיין ויש להם אונאה, או דילמא בטלינהו על גבי ארעא...? נשבעין עליהן או אין נשבעין עליהן?... עומד מתירן או אין עומד מתירן?" ובכל הבעיות הנ"ל הספק הוא אם ביטול בקרקע. ומשמע שזריעה פירושה ביטול בקרקע. מיהו שם מדובר בשלא השרישו. שאם השרישו אין ספק שהם

2. נערך בירור במפעל נבטים בקרית טבעון, ושם השרשה היא לא במים אלא באויר. שמים את הזרעים בתוך תבניות של קל-קר, ויש ממטרות שמתזות כל הזמן רסיסים של מים, כך שיש באויר 100% של לחות. אך אין לי מידע על מקומות אחרים.

אך יש לבדוק את המציאות, כיצד מנביטים? במים או בלחות? שאם הלחות היא רק באויר — אין לזרעים היכן

סימן מח

הפרשת תרו"מ בשסק

ומעשר מן הכל כאחד, שהכל הולך אחר גמר הפר"י. וא"כ הרמב"ם פוסק כשמואל שהכל הולך אחר גמר הפרי ואין בילה בפירות, ובכ"ז מצריך שיצבור גורנו לתוכו? ותמוה! הראב"ד חלק על הרמב"ם: אם הכל הולך אחר גמר הפרי, אין צריך לצבור גורנו לתוכו, דהא קי"ל דאין בילה אלא ליין ושמן. הכס"מ תי' שצובר גורנו לתוכו, ר"ל אע"פ שצבר גורנו לתוכו, בכ"ז יכול להפריש מהכל, כי הכל הולך אחר גמר הפרי. ונקט לשון הגמ' אלא שהוציא אותה ממשמעותה, כדרכו בכ"ד שמשתמש בל' הגמ' במשמעות שונה. אלא שצ"ע מה הרבותא? והרדב"ז תירץ שמכיון שחלק השריש לפני ר"ה וחלק אחרי ר"ה, יש חשש שלא נגמר כאחד, לכן הקלו בצבירה דוקא. ודבריו צ"ע, אם ההשרשה היתה בתקופת תשרי, גמר הפרי היה בודאי באמצע השנה לכל הגידול. א"כ לשם מה הצבירה? וצ"ע.

ולענ"ד יש מקום לחדש ולומר שכוונת הרמב"ם לומר שמכיון שמעיקר הדין לשמואל הולכין בתר גמר פרי, ורק לחומרא חוששין להשרשה, י"ל שאנו אומרים

שאלה

השסק חונט בסתיו ופעמים חנטתו מתאחרת לאמצע החורף. ההגדרה של חנטה לא ברורה די הצורך (עיין לעיל סי' ל"ט). ויש א"כ ספק איזה פרי חנט לפני ט"ו בשבט ואיזה אחריו, וכשבאים להפריש תרו"מ לא ברור אם מפרישין מפרי של אותה שנה על פרי של אותה שנה, או שמא מפרישין מן הישן על החדש ומן החדש על הישן.

תשובה

בגמ' ר"ה (י"ג ב'), דעת ר"ש שזורי שבפול המצרי הולכים אחר השרשה, ומכיון שחלק השריש לפני ר"ה וחלק אחרי ר"ה, צובר גורנו לתוכו ומעשר מהכל, כי לדעתו יש בילה גם בפירות ולא רק במשקין. ושמואל סובר שהכל הולך אחר גמר הפרי, ולכן יכול להפריש מעשר מן הכל, ולדעתו אין בילה בפירות.

והנה הרמב"ם בפ"א מהל' מע"ש ה"ח פסק: "וכן פול המצרי אע"פ שמקצתו השריש לפני ר"ה ומקצתו לאחריו, צובר גורנו לתוכו

3. יש להוסיף שההנבטה נעשית בתוך בית. בירושלמי (ערלה פ"א ה"ב) מפורש שהנוטע בבית אינו חייב בתרו"מ מן התורה. ולדעת הראב"ד (השגה הל' מעשר פ"א ה"י) אף אינו חייב מדרבנן. ורק לדעת הרמב"ם (הל' מעשר שם) יש חיוב להפריש תרו"מ בבית מדרבנן. וא"כ יש כאן ספק נוסף.